

Tamamen Osmanlı hattatları tarafından keşfedilen celî dîvânî, dîvânînin celîsi manasına geliyorsa da ikisi arasında fark vardır. Celî dîvânî, dîvânîye nispetle daha geniş bir kalemle yazılır. Harfleri daha süslüdür ve istifli yazılır. Harfler sülûsteki gibi birbirini keser. Kompozisyon îcâbı satırda boşluk bırakılmamasına dikkat edilir. Harf bünyeleri daha girifttir. Aklâm-ı sitte’de kullanılan tezyînî işâretler bu yazıda da kullanılır.

Cami, çeşme, mezar taşı, mimârî eserler ve büyük levhalardaki istifli yazıların nasıl yazıldığını çoğumuz düşünmüştür. Hele caminin merkez kubbesindeki yazının oraya nasıl yazıldığını, nakşedildiğini merak etmişizdir. Yazımızda bu konuyu îzâh etmeye çalışacağız. Hat san’atı istilâhında bu çeşit yazılara “celî yazı” denir.

İri, açık, âşikâr mânâlarına gelen celî, hat san’atında, bir yazının meşkedilirken kullanılan meşk kaleminden daha geniş bir kalemle yazılan iri şekline denir. Celî yazı yazan hattatlara celî-nüvis (celî yazan) denir. İbn Nedim, Velîd b. Abdulmelik zamanında Mescid-i Nebî’nin kible duvarına celî hatla “Şems” sûresini yazan Hâlid’in ilk celî-nüvis olduğunu kaydeder.

Celî yazılar, yazılacak yerin yüksekliğine ve mekânın ölçüsüne göre hazırlanır. Harflerin incelik ve kalınlıkları, harf aralıkları, bünyeleri mesâfe ve mekâna göre hesaplanır. Câmî kubbe ve kuşak yazıları, lafzatullâh, ism-i Nebî, Çihâr-ı Yâr-ı Güzîn isimleri, büyük kıt’alar, celî istifler, kitâbeler yukarıda sayılan hususlar dikkate alınarak önce yazı kalıpları hazırlanır. Hattatlar kalıp yazıları mukavim beyaz kâğıtlar (yazının durumuna göre karamela kâğıdı gibi şeffaf kâğıtlar da kullanılır) üzerine sulu siyah mürekkeple veya koyu renkli zeminlere zırnık mürekkebi ile yazılarak tashîh edilir. Elle yazılamayacak kadar iri olanlar, önce küçük ebatta yazılar, satranç usûlü ile veya günümüzde olduğu gibi fotokopi makineleri vâsıtasıyla istenilen ölçüde büyütülür.

Elde edilen kalıp, cami kuşak yazısı, kitâbe veya mezar taşı için kullanılacaksa iğnelenerek, yazı zemine silkilir. İğneleme işi şöyle yapılır: kalıp olarak hazırlanan yazının altına bir veya birkaç kâğıtla beraber ıhlamur ağacından (yumuşak olduğu için) bir tahta üzerine ya da artık günümüzde iyice sıkı dokulu styropor köpüğe tespit edilir. Sonra boncuk iğnesi ile harf ve işaretlerin iç ve dış kenarından veya tam üzerinden dik olarak sıkça iğnelenir. Üstteki yazılı kâğıda üst kalıp, altta iğnelenen diğer kâğıtlara da alt kalıp denilir.

Alt kalıplardan biri, yazı yazılacak zemin üzerine tutturulur. Kömür tozu doldurulmuş bir kese (tercihen söğüt ağacı kömürü tozu) iğne delikleri üzerinde gezdirilir. Böylece yazı, siyah noktalar hâlinde yazılacak zemine tespit edilmiş olur. Buna “yazı silkelemek” denilir. Şayet yazı siyah, ördekbaşı yeşili, lâcivert, fes rengi v.b. koyu renkli bir zemin üzerine tatbik edilecek ise, kömür tozu yerine tebeşir tozu kullanılır. Daha sonra yazı kalem kalınlığında ise, asıl kalıbın yazıldığı kalemle yazılır. Büyük ise tarama ucu (fırça da olabilir) ile hatlar tahrîrlendikten (kontur çekme) sonra içi altın veya farklı boyalarla doldurulur. Bazen de zemin rengi yazının iç rengi olarak bırakılır ve dıştan yani harfin veya tezyînî işaretlerin etrafı boyanarak yazı ve süsleme motifleri nakşedilmiş olur.

Camilerdeki kuşak yazıları, kubbe yazıları, çihâr-ı yâr takımları, mezar taşı, mimârî eserlerin kitâbeleri (cami, çeşme, resmî binalar, hanlar, hamamlar, köprüler v.b.) yukarıda îzâh etmeye çalıştığımız usûllerle yazılır ve nakşedilir.

Burada celî yazıların yazılmasında farklı olarak zamanımızda hattatların bazılarının kullandığı bir usûlden daha bahsetmek istiyorum ki, o da “ışıklı masa usûlü”dür. Önceden kalıbı hazırlanan yazılar, yazılacak kâğıdın arkasına kâğıt bantla uygun bir şekilde tespit edilir. Daha sonra kalıbın aynı kalemle mürekkeple yazılır. Koyu bir zemine altınla yazılacaksa, önce zemine beyaz karbon kâğıtla çizilerek geçirilir ve fırça ile içi doldurulur. Ya da altın fırça yardımıyla kalemin arkasına konularak yazılır.

Her yazının celîsi yazılabilirse de, sülüs, ta’lîk, dîvânî yazıların celîsi daha çok yazılır. Sülüs yazı 2.5–3 mm. genişliğindeki bir kalemle yazıldığına göre bu ölçünün üzerindeki bir kalınlıkta yazılan yazıya celî-sülüs denir. Celî yazıda harfler aynı olmakla beraber bazı detaylar vardır. Meselâ; sülüs yazıda “elif” daha inhinalı (kıvrımlı) olmakla beraber, celî de düzünsüdür. Celî-sülüs levha yazımında, mimarî eserlerin kitâbelerinde, duvarlarında ve kubbelerde kullanılmaktadır. Hattatlar diğer yazıların celîsine oranla celî-sülüsü daha çok kullanmışlardır. Çoğu zaman celî-sülüs karşılığında sadece celî kullanılmıştır.

Ta’lîk yazıda da kalem kalınlığı 2.5–3 mm.’dir. Bundan sonraki kalınlıklar celî-ta’lîk adını alır. Celî-ta’lîkle ta’lîk arasında birkaç noktada fark vardır. Celîde elifler ve çanaklı harfler yarım nokta daha uzun ve geniş yazılır.

Tamamen Osmanlı hattatları tarafından keşfedilen celî dîvânî, dîvânînin celîsi manasına geliyorsa da ikisi arasında fark vardır. Celî dîvânî, dîvânîye nispetle daha geniş bir kalemle yazılır. Harfleri daha süslüdür ve istifli yazılır. Harfler sülüsteki gibi birbirini keser. Kompozisyon

îcâbı satırda boşluk bırakılmamasına dikkat edilir. Harf bünyeleri daha girifttir. Aklâm-ı sitte'de kullanılan tezyînî işâretler bu yazıda da kullanılır. Önceleri resmî yazışmalarda kullanılmıştır. Harfler ve kelimeler arasında kalan boşluklar sûs işâretleri ve küçük noktalarla doldurulur. Bu özelliği ile harf veya kelime ilâvesi hemen hissedileceği için resmî yazılarda emniyet temin edilmiştir.

Kaynak: Alparslan, Ali. Osmanlı Hat Sanatı Tarihi, İstanbul, 1999. Çetin, Nihad M. "İslâm Hat San'atının Doğuşu ve Gelişmesi", İslâm Kültür Mîrâsında Hat Sanatı, IRCICA, İstanbul, 1992. Serin, Muhittin. Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar, İstanbul, Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı, 1999.